

ՀՐԱՊԱՐԱԿՈՒՄՆԵՐ

ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՀԱՐՅՈՒ ԵԳԻՊՏՈՍԻ ԱԼ-ՄՈՒՇԻՐ ՊԱՐԲԵՐԱԿԱՆԻ ԵՐԳԻԾԱՊԱՏԿԵՐՆԵՐՈՒՄ ԺԹ. ԴԱՐԻ ՎԵՐՋԻՆ ՔԱՌՈՐԴԻՆ

ՆԱՐԻՆԷ ԵՐԱՆՈՍԵԱՆ
anara20072007@yandex.ru

Ալ-Մուշիր (խորհրդական) երկլեզուեայ (արաբերեն եւ անգլերեն) քաղաքական, գրական, քննադատական շաբաթաթերթը (յետագայում՝ երկշաբաթաթերթ) լոյս է տեսել 1894ին Ալեքսանդրիայում, այնուհետեւ տեղափոխուել է Կահիրէ: Թերթի հիմնադիր-խմբագիրն էր բէյրութցի վտարանդի Սելիմ Սարգիսը: Վերջինս երկար դեգերումներից յետոյ, խուսափելով Կ.Պոլիս մեկնելուց, որն անուանում էր «*մտքերի դամբարան, ուղեղների գերեզման, որտեղ ոչ մէկն ականջալուր չէ իրեն*», իվերջոյ հաստատուել է Եգիպտոսում:

Արաբ մտաւորականները մեծ ներդրում ունէին երիտօրրքական պարբերականների հրատարակման, ինչպէս նաեւ՝ Իթթիհատ վէ Թերաքքըի մամուլի հիմնադրման գործում: «Երիտասարդ Թուրքիայի» յայտնի գաղափարախօս Ահմատ Ռիզայի հետեւորդներից էր Խալիլ Ղանէմը (բարենորոգումների գործօն ջատագով, Բէյրութի Վիլայէթի ներկայացուցիչն օսմանեան խորհրդարանում եւ դրա առաջին նախագահը): Վերջինների ջանքերով 1895ին Փարիզում սկսեց հրատարակուել երիտօրրքական շարժման առաջին պաշտօնական պարբերականը՝ *Մեշուերէթը* (խորհրդակցութիւն)¹, իսկ 1896ին Կահիրէում սկսում է վերստին լոյս տեսնել շարժման ամենակարեւոր հրատարակութիւններից *Միզանը* (կշեռք)՝ Միզանջի Մուրադի խմբագրութեամբ:

ԺԹ. դ. վերջերին Ժընեւի, Լոնդոնի, Փարիզի կողքին Կահիրէն եւս դարձել էր երիտօրրք ընդդիմադիրների ազատ պարբերական հրատարակութիւնների կենտրոն:

Ալ-Մուշիրի ուղղուածութիւնը եւ հրատարակչի դիրքորոշումը 1890ականներին Կահիրէում լոյս տեսնող համիդեան վարչակարգի դէմ կտրուկ արտայայտուող միւս պարբերականների նման, եւս կարելի է բնորոշել որպէս իշխող վարչակարգի նկատմամբ ծայրայեղ թշնամական: Պարբերականն արձագանգում էր երիտօրրքերի քարոզչութեանը եւ գաղափարախօսութեան հիմնական հայեցակէտերին:

Ի տարբերություն 1894-1896ի հայկական կոտորածների վերաբերեալ օսմանեան մամուլում գրաքննութեան ճնշման տակ տպագրուող ապատեղեկատուութեանը, որտեղ դրանք ներկայացում էին որպէս աննշան միջադէպեր, *Ալ-Մուշիքի* էջերում արտացոլուած է Արեւմտահայաստանի² իրական վիճակը:

Հայերին առնչուող իրադարձութիւնները լուսաբանուած են պարբերականի գրեթէ բոլոր համարներում՝ «Հայաստան», «Հայկական Ճգնաժամ», «Իրավիճակը Հայաստանում», «Հայկական Հարց» խորագրերով յօդուածաշարերում եւ բազմաթիւ այլ յօդուածներում:

Ժամանակի կարեւորագոյն խնդիրները, այդ թւում արդէն միջազգային դիւանագիտութեան հիմնախնդիր դարձած Հայկական Հարցը, առաւել դիպուկ են ներակայացուած թերթի երգիծապատկերներում³:

Ալ-Մուշիքի բազմաթիւ համարների առաջին էջերում երգիծապատկերների միջոցով ներկայացուած են Օսմանեան Կայսրութեան դրութիւնը եւ եւրոպական երկրներից նրա կախուածութիւնը: Դրանց շարքում մեծ տեղ են գրաւում Հայկական Հարցին վերաբերուող պատկերները, որոնց հիմնական հերոսը միշտ սուլթանն է կամ օսմանեան պետութիւնը՝ եւրոպական դիւանագիտութեան ճնշումների տակ կքած, իսկ գլխաւոր թեման՝ Հայկական Հարցը:

Արիւնտ սուլթանը եւ Հայկական Հարցում նրա քաղաքականութիւնը, ինչպէս նաեւ մեծ տերութիւնների դիրքորոշումը Հայկական խնդրում երգիծական արտացոլում են գտել նաեւ հեղինակաւոր այլ պարբերականներում՝ ֆրանսիական *Le Rire, L'Assiette au Beurre* եւ անգլիական *Punch* պարբերականներում: Կոպենհագընում 1903ին տպագրուել է Թուրքիայում բնակուող իսլամացած շուէդ գրող Ալի Նուրի Բէյի (Գուստաւ Նուրինգ, 1861-1937) *Աբդուլ Համիդը Երգիծանկարներում* գիրքը, որն ընդգրկում է կարմիր սուլթանին պատկերող երգիծանկարներ ու բանաստեղծութիւններ, որոնք, ի թիւս այլ երեւոյթների, դատապարտում են նաեւ հայոց ջարդերը⁴:

Արաբալեզու մամուլում այդ շարքը լրացնելու է գալիս *Ալ-Մուշիքը*⁵:

Երգիծական սեռը, յատկապէս քաղաքականը, կոչուած է իրականութեան արատաւոր ու մերժելի կողմերն աւելի զգացմունքային եւ պատկերաւոր արտայայտչամիջոցներով ներկայացնելու եւ դրանով իսկ այն մերժելու: Մեր ներկայացրած երգիծապատկերում արատաւորն ու դատապարտելին Օսմանեան Կառավարութիւնն է եւ նրա արիւնարբու դէկավարը, ընդ որում՝ երգիծապատկերներում գրեթէ բացակայում է երգիծական ժանրին բնորոշ գրոտեսկը՝ երեւոյթը խիստ չափանոցուած, սուր հակասութիւնների միջոցով ներկայացնելը. Աբդուլ Համիդի դէպքում դրա կարիքը բոլորովին չկար, իրականութիւնն ինքնին

չափազանց ազդու էր: Ինչ վերաբերում է երգիծապատկերների հեղինակներին, ցաւօք, նրանց անունները չեն յիշատակուած:

Այ-Մուշիրը արդարացիօրէն Օսմանեան Կայսրութեանը ներկայացրել է որպէս քաղաքակրթութեան զարգացմանը խոչընդոտող գործօն⁶:

Պատկերում երեւում է քաղաքակրթութիւնը, որը ցանկանում է երկրագունդը մաքրել աղտեղութիւնից: Նրան դա գրեթէ յաջողուել է, սակայն ամբողջովին սեւ մի հատուած կայ (Աբդուլ Համիդի կերպարանքով, դէմքի խղճուկ արտայայտութեամբ - Ն.Ե.), որը յամառում է: Յոգնած, վերջին ճիգերը գործադրող քաղաքակրթութիւնը դժգոհում է՝ ասելով. «արդէն ուժասպառ եմ երկրագունդը մաքրելով, մնացել է մի տարածք, որը յամառօրէն դիմադրում է ինձ»: Նրան պատասխանում է երկրագունդը՝ յորդորելով. «պէտք չէ զարմանալ, Նորին մեծութիւն քաղաքակրթութիւն, չէ՞ որ դա Օսմանեան Կայսրութիւնն է»:

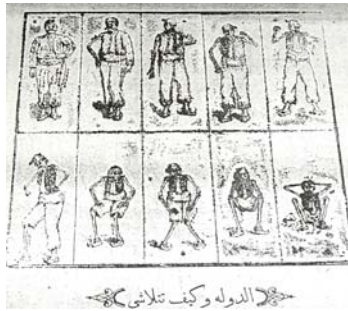
Օսմանեան Թուրքիան, որի գոյութեան հիմքում դրուած էր բռնութիւնը, երկրում ծագած խնդիրները արեան մէջ խեղդելու քաղաքականութիւնը, դատապարտուած էր յետամնացութեան, որն իր բացասական ազդեցութիւնն է թողել նրա կազմում գտնուող ժողովուրդների քաղաքակրթական զարգացման բնականոն ընթացքի վրայ:

Կայսրութեան կեանքում սկսուած ներքին փտախտը նրա կործանումն էր անհազանգում, որը շատ լաւ է երեւում մահացող մարդու հետ համեմատութեան մէջ՝ «Ինչպէս է Կործանուում Երկիրը» վերտառութեամբ երգիծապատկերում⁷:

Եւրոպական տէրութիւններին, որոնց քաղաքականութիւնն առանցքային նշականութիւն ուներ աշխարհում խաղաղութեան եւ անվտանգութեան պահպանման տեսանկիւնից, այդ կործանուող «հիւանդ մարդու» գոյութիւնն անհրաժեշտ էր՝ քաղաքական հաւասարակշռութիւնը

الدولة - قد تمت في تطهير الارض من الادران الأثمة واحدة استعنت بجلي العالم - لا تشعري ايتها للدولة فهدم الدولة العثمانية

الدولة وكيف تلاشى

علم الفراسة ونزكيا علم الفراسة ان هذه الصورة احسن مثال لهذه الدولة العثمانية اما جسمها فهو ارسته لانه لا يوجد انتفى حتى الآن على شكله وبقى الثقت اوريا على كيف يكون رصمته العثمان

պահպանելու նպատակով, մինչեւ համաձայնութեան կը գային կայսրութիւնը մասնատելու հարցում:

Ալ-Մուշիրում դա այլաբանօրէն արտացոլուած է Օսմանեան Թուրքիայի գլխի տեսքով՝ վերնագրուած «Ֆիզիոնոմիկան Եւ Օսմանեան Կայսրութիւնը»⁸:

Օսմանեան Պետութեան գաղափարական բովանդակութիւնը նկարի հեղինակը տեղադրել է թուրքական գլխում՝ մեծ եւ կենտրոնական մասնաբաժիններ յատկացնելով «բռնութեանը», «ընչաքաղցութեանը», «արինահեղութեանը», «լճացմանը», «բռնատիրութեանը», «ստին», «աւերածութիւններին», մինչդեռ «խիղճը», «հաւասարութիւնը», «սէրը», «հայրենասիրութիւնը», «խիզախութիւնը» եւ բազմաթիւ այլ դրական հասկացութիւններ փոքր մակերեսներով հազիւհազ տեղաւորուել են գլխի եզրագծերի մօտ, կարծես՝ ուր որ է դուրս են գալու:

Հեղինակի կարծիքով դա լուսագոյնս ներկայացնում է Օսմանեան Կայսրութեան գլուխը, իսկ ինչ վերաբերում է մարմնին, ապա նա ձեռնպահ է մնում այն նկարելուց, քանի որ դեռ եւրոպական տերութիւնների միջեւ համաձայնութիւն գոյութիւն չունի դրա ձեւի շուրջ:

«Երկդէմ Թուրքիա»⁹ վերտառութեամբ երգիծապատկերում արդէն երեւում է այն Թուրքիան, որը ձգտում էր աշխարհից իր ներքին խնդիրները թաքցնել եւ ներկայանալ հզօրի կերպարանքով:

Օսմանեան Թուրքիայի դէմքն արդուլիամիդական է՝ սեւ ու սպիտակ լոյսի ներքոյ: Հեղինակը բացայայտել է նրա դիքորոշումը՝ ասելով, որ Թուրքիան երկու դէմք ունի. մէկով նա ներկայանում է Եւրոպային՝ սպիտակամաշկ, ձեռքին ձիթեղու շիւղ, որը խորհրդանշում է խաղաղութիւն: Միւս դէմքով նրան տեսնում է Օսմանեան Կայսրութեան ժողովուրդը՝ սեւացած կերպարանքով, ձեռքին սուր է ձօճուում, թաթախուած՝ անմեղ գոհերի արեամբ:

Գաղտնիք չէ, որ սուլթանը ձգտում էր աշխարհից թաքցնել երկրի իրական վիճակը, ապատեղեկատուութիւն էր տարածում կայսերահպատակ քրիստոնէաների դրութեան վերաբերեալ՝ զսպաշապիկ հագցնելով ոչ միայն օսմանեան, այլեւ արտասահմանեան որոշ պարբերականների¹⁰:

Այդպիսի տեղեկատուութեան կարելի է հանդիպել նաեւ Եգիպտոսի արաբական մամուլի՝ օսմանեան պաշտօնական լրահոսի վրայ հիմնուող պարբերականներում: Դրանցում թերահաւատութիւն է արտայայտուում երկրում տիրող խռովութիւնների, կոտորածների

վերաբերեալ լուրերի իսկութեան մասին: Բսլամական *Ալ-Մուայյադի* յօդուածներից մէկում նշում է, որ Կ.Պոլիսը հանդարտ բազմել է Ռսփորի ափին, այն ապրում է իր սովորական առօրեայով, եւ դժուար է հաւատալ պտտուող լուրերին¹¹:

Իսկ *Ալ-Մուշիբի* «Մեծ Վախ»¹² յօդուածում հակառակի ապացոյցն է. այնտեղ զետեղուած է սուլթանի հրամանը՝ օտարերկրեայ լրագրողների մուտքը երկրի խորքը, յատկապէս Հայկական Նահանգներ՝ արգելելու մասին:

Օսմանեան Կայսրութեան կործանման իրական ակունքներն առաջին հերթին դրա յետադիմական քաղաքականութեան մէջ էին: Ուժի ու բռնութեան սպառնալիքը երբեւէ խաղաղութեան երաշխիք չէր դառնալու: Հոգեվարքի մէջ գտնուող պետութիւնը փրկելու վերջին ճիգերը՝ Սահմանադրական Շարժումը, դրան ուղղորդող «նոր օսմանների», «երիտթուրքերի» քաղաքական հայեցակարգերը, իզօրու չէին շօշափելի բարեփոխումներ կատարելու, քանի որ դրանց իրական նպատակը կայսրութեան միասնութեան պահպանումն էր ու համիսլամականութեան ամրապնդումը, յետագայում՝ թուրքականացումը: Այս գաղափարախօսութիւնները հակասում էին անհամատեղելի էին երկրի կազմում գտնուող ժողովուրդների շահերին: Այդ ամէնը որեւէ կերպ չէր փոխում ազգային փոքրամասնութիւնների նկատմամբ կիրառուող հարստահարութիւններն ու իրաւական, հարկային քաղաքականութիւնը: Դրան զուգահեռ աճող ազգային գիտակցութեան զարթօնքի պայմաններում կուտակուած դժգոհութիւնը վերածում էր պայթիւնավտանգ իրավիճակի՝ տարածուելով ամբողջ կայսրութիւնում:

Առաջին հերթին հանդէս գալով ի դէմս Մեծն Բրիտանիայի՝ եւրոպական երկրները Օսմանեան Կայսրութեանը սկսել էին վերաբերուել ոչ թէ որպէս առաջադիմութեան արգելակի, այլ ուժերի հաւասարակշռութիւնը պահպանելու անհրաժեշտ գործօնի, ուստի շեշտադրում էին ոչ թէ այն քայքայելու, այլ բարեփոխման ուղիներ գտնելու միտումները: Թուրքիան յաջողութեամբ կարողանում էր խուսանաւել՝ բազմաձեւ քաղաքական շահերի բախման կենտրոնում:

Մեծն Բրիտանիան առաջ էր քաշել Օսմանեան Կայսրութեան ամբողջականութիւնն ու անկախութիւնը յարգելու եւ պահպանելու խնդիրը՝ *ստատուս քօ* անուանմամբ, որն իրականում միանգամայն հակասում էր կայսրութեան քրիստոնէայ բնակչութեան շահերին եւ՝ աւելի նպաստում պահպանելու օսմանեան բռնաճնշումները՝ կայսրութեան քրիստոնէայ հպատակների նկատմամբ:

Դա երեւում է *Ալ-Մուշիբի* հերթական երգիծապատկերում: Բրիտանիան խաղում է մի կողմում, Ռուսաստանը եւ Ֆրանսիան՝ միւս, Թուրքիան անսասան վայելում է կենտրոնական դիրքը, մինչեւ

հորիզոնում Հայաստանի երեւալը՝ սեւ հագուստով աղջկայ կերպարանքով, որը ողբում էր ու պատմում յեղափոխութիւնների, մեծ խնդիրների մասին: Բրիտանիան թողնում է իր խաղը՝ ընդառաջ գնալով բռնութեան ենթարկուած օրիորդին: Դրանից խախտուում է հաւասարակշռութիւնը եւ Թուրքիան հզօր անկում է ապրում՝ վայր ընկնելով իր կենտրոնական դիրքից¹³:

Այս ամենի ակունքները սկիզբ էին առնում «Արեւելեան Հարց»ից, որը ձեւաւորուել էր Օսմանեան Կայսրութեան հետ եւրոպական տէրութիւնների եւ Ռուսաստանի դիւանագիտական յարաբերութիւնների արդիւնքում: Մեծ տէրութիւնները ձգտում էին օգտագործել թուրքական տիրապետութեան դէմ ճնշուած ժողովուրդների ազատագրական պայքարը եւ ռազմաքաղաքական ու տնտեսական առաւելութիւնների հասնել: Իսկ շարժառիթը կայսրութեան բռնապետական բնոյթը, նրա տիրապետութեան տակ դարեր շարունակ ճնշուած եւ կեղեքուած ժողովուրդների ազատագրական մաքառումներն էին: Եւրոպական դիւանագիտութիւնը կառչել էր այդ պայքարից՝

«...»

«...»

թուրքահպատակ քրիստոնէաներին օգնելու պատրուակով փլուզում ապրող կայսրութիւնում արտօնեալ դիրքեր նուաճելու նպատակով:

Ինչպէս երեւում է երգիծանկարում¹⁴ եւրոպական տէրութիւնները ջանքեր են գործադրում հաւասարակշռութեան մէջ պահել սուլթանի գահը (պէտք է նկատել, որ դա կատարում են սրերի միջոցով), իսկ ներքեւում քրիստոնէայ ազգերը փորձում են վառել ռումբի պատրոյգը, որն Արեւելեան Հարցն է ներկայացնում: Նոյնաբնոյթ մէկ այլ դէպքում

շեշտադրում են ազգային-ազատագրական շարժումները: Այստեղ սուլթանն աւելի վատ վիճակում է եւ առաւել դժուար է դարձել նրան օժանդակելը:

Այն վերնագրուած է «Թուրքիան Եւ Եւրոպան»¹⁵: Սուլթանը, որը չափազանց շատ է ծանրացել, ստիպուած է յաղթահարել կայսրութեան նահանգներում ծագած ապստամբութիւնների փորձութիւնը: Նա միայնակ չի կարողանում դա անել, Եւրոպան է նրան

«...»

փորձում անցկացնել՝ իր ուսերի վրայ տանելով: Եթե սուլթանը վայր ընկնի, կը խոցուի ներքեում պատկերուած թրերով, որոնց վրայ գրուած են ազգային-ազատագրական պայքարի ելած երկրների անունները, դրանց թում՝ նաեւ Հայաստանը:

Օսմանեան Թուրքիայի ներքին քաղաքականութեանը միջամտելու արտաքին ձգտումների հարցում Ռուսաստանի գործօնը որոշիչ էր: Ոսփորին տիրելու եւ դէպի Դարդանէլ անցնելու ռուսական յաւակնութիւններն արգելելուն էր ուղղուած եւրոպական դիւանագիտութիւնը:

Բրիտանիայի կողմից Մերձաւոր Արեւելքում Օսմանեան Կայսրութիւնը որպէս եւրոպական հաւասարակշռութեան պահպանման գործօն դիտարկելու պարագայում Արեւմտեան Հայաստանը ձեռք էր բերել կարեւոր ռազմավարական նշանակութիւն՝ Փոքր Ասիայում եւ Բալկաններում Ռուսաստանի վերահսկողութիւն հաստատելը կանխելու ակնկալիքով:

Հայկական Հարցով Բրիտանիան առաւել լրջօրէն սկսեց զբաղուել 1877-1878՝ ռուս-թուրքական պատերազմից յետոյ, երբ Սան Ստեֆանոյի պայմանագրի բովանդակութիւնը չէր բաւարարում նրա շահերը, եւ անգլիական կառավարութիւնը մեծ ջանքերով պարտադրեց Ռուսաստանին՝ հրաժարուել իր յաղթանակի պտուղներից:

Անգլո-թուրքական գաղտնի «Պաշտպանողական Դաշինք Անգլիայի Եւ Թուրքիայի Միջեւ» եւ ռուս-անգլիական դաշնագրերի կնքումից յետոյ միայն Անգլիան համաձայնեց մասնակցելու համաեւրոպական վեհաժողովին:

Բեռլինի Վեհաժողովում Սան-Ստեֆանոյի պայմանագրի 16րդ յօդուածը խմբագրուեց յօգուտ Բրիտանիայի շահերի եւ տեղ գտաւ պայմանագրի 61րդ յօդուածում, որտեղ արդէն ոչ մի յիշատակութիւն չկար Ասիական Թուրքիայում, նաեւ Արեւմտեան Հայաստանում ըստ թուրք-բրիտանական պայմանագրի Բրիտանիայի ստանձնած պարտաւորութիւններին: 61րդ յօդուածով Հայկական Հարցն Օսմանեան Կայսրութեան ներքին խնդիր լինելուց եւ Ռուսաստանի հովանաւորութեամբ լուծուելու հնարաւորութիւնից զրկուելով՝ վերածուեց միջազգային հարցի, որի համար պատասխանատուութիւն էին ստանձնում արդէն եւրոպական տերութիւնները՝ Բրիտանիայի գլխաւորութեամբ:

Տերութիւնների դիւանագիտութիւնն Օսմանեան Թուրքիայի նկատմամբ պատկերուել է հետեւեալ ձեւով: Երեք տերութիւնները կախադանի օղակն անցկացրել են Աբդուլ Համիդի պարանոցին եւ սպառնում են նրան մահապատժով: Որոշիչ դերակատարութիւնը ստանձնել է Բրիտանիան, որը բռնել է պարանը՝ միւս ձեռքին պահելով մկրատը, որով կարող է ցանկացած պահի կտրել այն եւ կեանք պարգեւել Օսմանեան Թուրքիային: Սակայն պարանի ծայրը Ֆրանսիայի ձեռքին է, որն Բրիտանիայի կողքին է կանգնած եւ դիտում է, սակայն նրա միւս ձեռքին գաւազան է դրուած: Այս երեքին սաստում է ետեւում կանգնած Ռուսաստանը, որն ուշիուշով հետեւում է նրանց՝ իր գաւազանը ձեռքին¹⁶:

Հայկական Հարցը Բեռլինի Վեհաժողովից յետոյ Թուրքիայի վրայ ճնշում գործադրելու հիմնական լծակներից էր Եւրոպայի ձեռքին: Այն արծարծում էր հիմնականում Արեւմտեան Հայաստանում բարեփոխումներ իրականացնելու պահանջով:

Թերթը չի մեղանչել ճշմարտութեան առաջ՝ Օսմանեան Կայսրութեան նկատմամբ տերութիւնների քաղաքականութիւնը դիտարկելով որպէս առեւտրային բանակցութիւններ: Լաւագոյնս արտայայտուած է անգլո-ռուսական մրցակցութիւնը՝ Հայկական Հարցի

շահարկումով՝ կայսրութիւնից նոր զիջումներ կորզելու ակնկալիքով: Երբ երկու քաղաքական հսկաները յայտարարում էին կայսրութեան քրիստոնեայ բնակչութեան շահերի պաշտպանը լինելու մասին, նրանք միեւնոյն ժամանակ շօշափելի արդիւնքների էին հասնում իրենց քաղաքական ձգտումներում: Քրիստոնեայ բնակչութիւնը շարունակում էր հալածանքների ու կոտորածների ենթարկուել, իսկ տերութիւնները ստանում էին իրենց ցանկացածը կայսրութիւնից, ճիշտ այնպէս՝ ինչպէս ներկայացուած է թերթում:

Թուրքիան տիրապետում էր որոշակի ապրանքների՝ տարածքների տեսքով: Դրանց պահանջարկը աստիճանաբար մեծանում էր, գինը՝ իջնում՝ վերածուելով պարզ ապրանքափոխանակութեան: Բրիտանիան Եգիպտոսն է քաշում, Ռուսաստանը՝ ասիական մասերը, Յունաստանը՝ Կրետէն, Ֆրանսիան ձգտում է մօտենալ Թունիսի կողմից: Յատկանշական է, որ Հայաստանը գտնւում է Բրիտանիայի եւ Ռուսաստանի թիկունքում՝ փաստօրէն ամրապնդելով վերջինների դիրքերը Փոքր Ասիայում եւ Եգիպտոսում:

Տարածքային զոհողությունների գնով ձեռք բերած յարաբերական ազատությունը սուլթանն օգտագործում էր իր տարբերակով՝ գործադրելով խնդրայարոյց ժողովրդին բնաջնջելու ծրագիրը:

Դա լաւ է երեւում «Գահին Բագմել Է Մարդասպանը»¹⁷ Գլադսթոնի բնութագրով¹⁸ վերնագրուած պատկերում: Թուրքական եաթաղանի հարուածից տապալուել է հայ կինը, եաթաղանի շեղբին գրուած է «բռնութիւն», իսկ միւս ձեռքին՝ «ինձանից յետոյ՝ թէկուզ ջրհեղեղ»: Նկարի հեղինակը նշել է, որ այդպէս է պատասխանել Գլադսթոնը *Armenia and its Sorrows* աշխատութեան հեղինակ Ու. Ջ. Ուինթրփին¹⁹:

Տերութիւնների վարած քաղաքականութեան բացասական ազդեցութիւնը հայերի կոտորածների խնդրում պարբերականն այսպէս է պատկերացնում.

Մահը պատրաստում է մտնել Հայաստան այն դռան միջով, որի բանալիները Եւրոպան է առաջարկում նրան²⁰:

Մեկնաբանուած է այսպէս.

«մահուան գուրջը շարժուեց, երբ տեսաւ,

թէ ինչ սպանդի եւ բռնութիւնների են ենթարկում հայերը: Նա Եւրոպային յորդորում է բացել հայերին դէպի հանգստութիւն եւ խաղաղութիւն տանող դուռը, այլապէս իր հետ կը տանի հայերին, քանի որ մահը նոյնպէս հանգիստ է նշանակում»:

1882ից, երբ Եգիպտոսում հաստատուեց բրիտանական գաղութարարութիւնը Եգիպտոսի պարբերական մամուլի վերաբերմունքը հայկական խնդրում եւ ընդհանրապէս ցանակացած քաղաքական իրադարձութեան նկատմամբ, սկսել էր որակապէս փոխուել:

Արդէն ձեւաւորուող ազգային գաղափարների ազդեցութիւնը կրող եգիպտական հասարակութեանը մտահոգում էր բրիտանական ներկայութիւնը, եւ այն հանդէս էր գալիս երկիրը բրիտանական զօրքերից ազատելու պահանջով:

Սակայն Բրիտանիան յապաղում էր դուրս գալ Եգիպտոսից եւ ձգտում էր երկարաձգել իր մնալու ժամանակը: Այդ խնդրով իր հերթին մտահոգուած էր նաեւ Ֆրանսիան:

Ծաղրանկարը, որը արտատպուած է *Քաշֆ Ան-Նիկար* թերթից, ցայտուն ձեւով է պատկերել հակամարտութիւնը:

Եգիպտական բուրգերի յետնախորքի վրայ պատկերուած բրիտանիացի զինուորի ուղեւորի արձաններ են աճել հողի մէջ. նրան դիմում է ֆրանսիացի զինուորականը՝ ասելով, որ Բրիտանիան պարտաւոր է հեռանալ Եգիպտոսից: Վերջինս պատասխանում է. «ինչպէ՞ս դա անեն, եթէ իմ երկու ոտքերն էլ արդէն արմատակալել են Եգիպտոսի հողում»²¹:

Եգիպտոսի կորուստը մեծ հարուած էր Օսմանեան Կայսրութեան համար: Սուլթանը ձգտում էր սանձել Բրիտանիային՝ Ռուսաստանի հետ յարաբերութիւնները կարգաւորելու սպառնալիքով, իսկ Բրիտանիան՝ Հայկական Հարցի վերաբացումը շահարկելով, ձգտում էր զսպել Թուրքիային եւ ստիպել նրան հաշտուել իր՝ Եգիպտոսում

հաստատուելու հետ:

Հայկական Հարցի եւ բրիտանիացիների կողմից Եգիպտոսը նուաճելու միջեւ եղած փոխկապակցութիւնը շատ լաւ է նկատել Գալուստ Գալոյեանը: Նա

նշում է, որ նախապատրաստուելով Թուրքիային դուրս մղել Եգիպտոսից՝ բրիտանիական իշխանութիւնները շահագրոռուած էին եւրոպական տէրութիւնների եւ հասարակութեան հակակրանքը շահելու Թուրքիայի դէմ՝ դրանով իսկ մեկուսացնելով նրան:

Լաւագոյն առիթը սուլթանական կառավարութեան հայահալած քաղաքականութիւնն էր: Եւ այդ պարագայում Բրիտանիան հանդէս էր գալիս որպէս թուրքական բռնատիրական վարչակարգի քննադատ, քաղաքակիրթ հայ ժողովրդի շահերի պաշտպան: Եւ եթէ Բրիտանիան իրօք անկեղծ լինէր, հեղինակը ճիշտ է նկատել, որ հայ ժողովուրդը շատ

բան կարող էր շահել²²:

Մի 18-րդ դարի արաբական պատկեր, որտեղ արաբական իշխանութիւնները ցուցաբերում են իրենց անկեղծութիւնը և իրենց անկարողութիւնը հայ ժողովրդի շահերը պաշտպանելու համար:

Այդ շրջանում Բրիտանիան Ռուսաստանին սիրաշահելով էր զբաղուած, երբ խոստանում էր Թուրքիայի հաշուին մեծ զիջումների (այդ թւում՝ Հայաստանը նուիրաբերել) գնալ: Իսկ Ռուսաստանն իր հերթին հետեւում էր, թէ

ինչով կ'աւարտուէին Եգիպտոսի գրաւումից յետոյ առաւել սուր բնոյթ ձեռք բերած անգլո-թուրքական հակասութիւնները:

1890ականներին, չնայած Բրիտանիան շարունակում էր սպառնալ Արդուլ Համիդ Բ.ին, այնուամենայնիւ Բրիտանական Կառավարութեան

բողոքներն ու սպառնալիքները, հանրային կարծիքի ընդվզումները չկարողացան կանխել հայ բնակչության կոտորածները:

Մայիսեան բարենորոգումների ծրագիրը, որ երեք տերութիւնների կողմից ներկայացուել էր Աբդուլ Համիդին, կարելի է բնութագրել որպէս քաղաքական ճնշումների գագաթնակէտ:

Արդիւնքում, երբ միակարծիք հանդէս եկան երեք տերութիւնները, Աբդուլ Համիդի ոչ միայն պարանոցը, այլ նաեւ ոտքերն էին յայտնուել

կապանքների մէջ (նկ. 13): Ռուսաստանը, Բրիտանիան եւ Ֆրանսիան ձգտում էին սուլթանին «բարենորոգումների ճանապարհով» հասցնել մինչեւ «արդարութեան», «հաւասարութեան», «արդարացիութեան» հանգրուան²³:

Սուլթանի մերժողական կեցուածքը եւ երկար ձգձգելուց յետոյ միայն դրա ընդունումը արժանացել են *Ալ-Մուշիքի* բացասական գնահատականին՝ ոչ միայն երգիծանկարներում, այլեւ բազմաթիւ յօդուածներում: Պարբերականի կարծիքով Բրիտանիան մեղմ էր վարում սուլթանի հետ՝ «միայն Թուրքիայի քիթը տրորելով»²⁴:

«Ճնշումը Փոքր-Ինչ Աւելացնելու Դէպքում Թուրքիան Շունչը Կը Փչի»²⁵ վերնագրուած պատկերում, ինչպէս երեւում է, հաւասարակշռութիւնը կշեռքի վրայ կարող է պահպանուել միայն Հայաստանի խնդիրը լուծելով, իսկ կշռաքարերից ամենկարեւորը Բրիտանիան է: Աբդուլ Համիդը գրեթէ շնչահեղձ է լինում ծանրութեան տակ:

Հեղինակը, որպէս յետգրութեան, տեղեկացնում է, որ թերթի այդ համարի տպագրումից առաջ հաւաստի հեռագիր է ստացուել սուլթանի կողմից տերութիւնների առաջարկած պայմաններն ընդունելու մասին:

Սուլթանը, սակայն, ձեւականօրէն ընդունելով պայմանները, չէր հրաժարուել իր ընտրած քաղաքական գծից. մի կողմից նա յայտարարում էր բարենորոգումներ իրականացնելու մասին, միւս կողմից՝ շարունակում վերացնել բարեփոխումների անհրաժեշտութիւնը զգացող հայ բնակչութեանը:

Աբդուլ Համիդը նստած է կենտրոնում, հագուստին նկարուած են զանկեր, ոսկորներ, ձախ ձեռքով հեռագիր է ուղարկում բրիտանիացի

Մոլգբերիին՝ եւրոպական տէրութիւններին բարեփոխումներ խոստանալով, միեւնոյն ժամանակ աջով հեռագիր է ուղարկում դէպի Արեւելեան Վիլայէթներ՝ քրդերին եւ զինուորներին հրամայելով բնակչութեանը կոտորել:

Այս երգիծանկարում յստակ պատկերուած է նաեւ այն, որ իրականում օսմանեան պետութիւնը ղեկավարում էր միայն Աբդուլ Համիդի հրամաններով: Յայտնի է, որ նա յատկապէս հայերին առնչուող հարցերում անմիջականօրէն ինքն էր հեռագրերի միջոցով հրահանգներ արձակում նահանգների տեղական կառավարիչներին՝ շրջանցելով կառավարութեանը²⁶:

Ալ-Մուշիրի երգիծանկարների հեղինակների անունները, ցաօք, որեւէ տեղ չեն նշուած: Արտանկարուածների վրայ յղուած է իրական աղբիւրը:

Հարկ է շեշտադրել, որ երգիծանկարների մեծ մասը տեղադրուած են պարբերականի առաջին էջերում, ինչը վկայում է, թէ որքանով է պարբերականը կարեւորել խնդիրը:

Ալ-Մուշիրը իր գլխաւոր խնդիրն էր համարում հասարակութեանն առաւել սպառնիչ եւ հասկանալի ձեւով ներկայացնել կայսրութիւնում տիրող իրավիճակը, ինչը պէտք է յաջողուած համարել, քանի որ թերթը երգիծապատկերների միջոցով կարողացել է արտացոլել իրականութիւնը, ինչպէս դա կատարել էր իր յօդուածներում:

ԵԶՐԱԿԱՅՈՒԹԻՒՆ

Հայկական հարցը դիտարկուել է «Եգիպտական Հարցի» հետ միեւնոյն հարթութեան վրայ՝ արժանանալով թերթի հաւասար ուշադրութեանը:

Ալ-Մուշիրն իր հրապարակած երգիծապատկերներում ճշմարիտ պատմական յենքի վրայ ներկայացրել է այնպիսի իրողութիւններ, ինչպիսիք են.-

- Օսմանեան Կայսրութեան գոյութիւնը՝ որպէս իր կազմում գտնուող ժողովուրդների քաղաքակրթական զարգացմանը խոչընդոտող գործօն:
- Օսմանեան Կայսրութեան քաղաքական դրութիւնը ԺԹ. դարի վերջին՝ ընդգծելով կայսրութիւնը դէպի կործանում տանող ներքին եւ արտաքին պատճառները:
- Հայկական Հարցը եւ Արեւմտեան Հայաստանում բարեփոխումների իրականացման խնդիրը՝ եւրոպական տէրութիւնների եւ Օսմանեան Կայսրութեան քաղաքական առձակատումներում:
- Եւրոպական տէրութիւնների վարած քաղաքականութիւնն Օսմանեան Կայսրութեան նկատմամբ Հայկական Հարցի

շահարկման միջոցով դրանից հնարաւոր քաղաքական զիջումներ կորզելու ակնկալիքով:

- Հայոց Յեղասպանութեան առաջին փուլի իրականացման արդուլիսամիդեան մեթոդները եւ հայերի զանգուածային կոտորածները Արեւմտեան Հայաստանում:

ԾԱՆՕԹԱԳՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

- ¹ Ահմադ Ռիզան պարբերականի էջերում սուր ելոյթներով հանդէս է գալիս հայկական կոտորածների դէմ, միաժամանակ նա եւ Խալիլ Ղանէմը վերստին կեանքի են կոչում օսմանական միասնական հայրենիքի հայեցակարգը՝ դէմ արտայայտուելով կայսրութեան տարածքում հայերին յատուկ կարգավիճակ շնորհելու գաղափարին, ինչպէս նաեւ մեծ տերութիւնների կողմից կայսրութեան ներքին գործերին միջամտելուն (Anatoliy Jeltyakov, *Pechat' V Obshchestvenno-Politicheskoy I Kulturnoy Jizni Turtsii* (Տպագրութիւնը Թուրքիայի հասարակական-քաղաքական եւ մշակութային կեանքում), Մոսկուա, Նաուկա, 1972, էջ 249-254:
- ² Արեւմտեան Հայաստանը պարբերականում յիշատակում է «Արմինիա» կամ «Թուրքական Արմինիա» անուանումներով:
- ³ Պէտք է ասել, որ երգիծանքն արդէն իր հաստատուն տեղն էր գրաւել արաբական մամուլում՝ այլ ժանրային արտայայտչամիջոցների կողքին: Առաջին արաբերէն երգիծաթերթը՝ *Աբու Նազարայթ Ալ Ջարքա* (Կապոյտ ակնոցատըրը), հիմնադրուել է 1877ին, Փարիզում, Եակուբ Սաննուի կողմից (էջ 283-284, 1913, *المطبعة الأدبية*, بيروت, الجزء الثاني, تاريخ الصحافة العربية, دى طرازي, الفيكونت فيليب دى طرازي, تاريخ الصحافة العربية, الجزء الثاني, بيروت المطبعة الأدبية, 1913):
- ⁴ Տե՛ս՝ Արծուի Բախչինեան, *Հայութիւնը Սկանդինաւեան Երկրներում. Հայ-Սկանդինաւեան Պատմամշակութային Առնչութիւնները (Սկզբից Մինչեւ Մեր Օրերը)*, Երեւան, ՀՀ ԳԱԱ ՊԻ, 2010, էջ 151:
- ⁵ Որոշ երգիծապատկերներ հրապարակուել են նաեւ *Քաշֆ Ալ Նիքար* (Քօղազերծում) երգիծաթերթում, որը հիմնադրել էր Ամին Արսլանը: Նա եւ *Ալ-Մուշիրի* խմբագիրը գաղափարակիցներ եւ սերտ գործակիցներ էին:
- ⁶ *Ալ-Մուշիր*, 17 Օգոստոս 1895:
- ⁷ Նոյն, 26 Յուլիս 1895:
- ⁸ Նոյն, 23 Նոյեմբեր 1895:
- ⁹ Նոյն, 7 Դեկտեմբեր 1895:
- ¹⁰ Օսմանեան գրաքննութիւնը պայքարի որոշակի ձեւ էր մշակել, որտեղ կաշառքը եւ պետական գումարների յատկացումները քիչ տեղ չէին զբաղեցնում: Պէտք է ասել, որ ինչպէս Օսմանեան Կայսրութեան տարածքում, այնպէս էլ բուն Երոսպայում լոյս տեսնող եւրոպական լեզուներով պարբերականները եւս գնում եւ վաճառում էին համիդեան գործելակերպին: Թուրքասեր պարբերականների մի ամբողջ ցանց էր ստեղծուած Երոսպայում: Դէպի արտասահման առատօրէն հոսում էին նուէրներն ու պարգեւները, որոնք բաւական արդիւնաւէտ էին (Ալբերտ Խառատեան, *Արեւմտահայ Պարբերական Մամուլը Եւ Գրաքննութիւնը Օսմանեան Թուրքիայում (1857-1908)*, Երեւան, ԳԱ Հրատ., 1989, էջ 8):

-
- ¹¹ *Ալ-Մուսյաթ*, 13 Օգոստոս 1896:
- ¹² *Ալ-Մուշիր*, 7 Փետրուար 1895:
- ¹³ Նոյն, 21 Օգոստոս 1895:
- ¹⁴ Նոյն, 8 Մայիս 1897:
- ¹⁵ Նոյն, 10 Յունիս 1897:
- ¹⁶ Նոյն, 16 Նոյեմբեր 1895:
- ¹⁷ Նոյն, 26 Սեպտեմբեր 1896:
- ¹⁸ *The New York Times*, 12.09.1896:
- ¹⁹ W. J. Wintle, *Armenia and its Sorrows*, 3rd edition, London: Andrew Melrose, 1896, էջ 119:
- ²⁰ Նոյն, 2 Հոկտեմբեր 1896:
- ²¹ *Ալ-Մուշիր*, 5 Հոկտեմբեր 1896:
- ²² Գալուստ Գալոյեան, *Հայաստանը Մեծ Տէրութիւնների Աշխարհակալական Առձակատումներում (XVI Դարից 1917 թ.)*, Երևան, Գիտութիւն, 2004, էջ 393-394:
- ²³ *Ալ-Մուշիր*, 19 Հոկտեմբեր 1895:
- ²⁴ Նոյն, «Հայկական Հարց», 7 Փետրուար 1895:
- ²⁵ Նոյն, 4 Սեպտեմբեր 1895:
- ²⁶ *Հայոց Պատմութիւն, Հտր. Գ. Առաջին (XVII Դարի Երկրորդ Կէս-XIX Դարի Վերջ)*, Երևան, Զանգակ-97, 2010, էջ 507:

THE ARMENIAN QUESTION THROUGH THE CARICATURES OF THE
EGYPTIAN PERIODICAL *AL-MUSHEER* (LATE-19th Century)
(SUMMARY)

NARINE YERANOSYAN
anara20072007@yandex.ru

The periodical *Al-Musheer*, issued in Egypt by young Turkish emigrants, highlighted the policy of both the Ottoman Empire and the European Powers concerning the Armenian question through articles and caricatures.

Al-Musheer presented caricatures based on historical facts. Specifically the paper underlined:

1. The obstructive role of the Ottoman Empire with regard to the development of the civilized societies within the empire,
2. The political situation of the Ottoman Empire at the close of the 19th century, exposing both the internal and external factors which were leading the empire to its destruction;
3. The Armenian Question and the issue of applying reforms in Western Armenia, and the ongoing bargains between the European Powers and Ottoman Empire;
4. The policy of the European Powers vis-a-vis the Ottoman Empire in getting concessions by instigating/promoting the Armenian Question;
5. The mass killings of Armenians in Western Armenia by the orders of the Sultan Abdul Hamid.